

ZODPOVEDNÁ SLOBODA¹

Gašpar Fronc

Abstrakt. Článok sa venuje vzťahu medzi slobodou a zodpovednosťou. Vychádza z kritiky intuitívneho chápania slobody ako možnosti robiť čokoľvek. Najprv porovnáva individualistické a personalistické chápanie slobody. Následne z pohľadu na človeka ako osobu odvodzuje koncept slobody, ktorý je postavený na rešpektovaní ľudskej dôstojnosti. Takéto vnímanie slobody je neoddeliteľné od zodpovednosti. Zo zodpovednej slobody, ktorá rešpektuje hodnotu osoby napokon odvodzuje ľudské práva a lásku ako najvyšší prejav rešpektu ľudskej dôstojnosti.

Abstrakt. *Verantwortliche Freiheit.* Der Artikel beschäftigt sich mit dem Verhältnis von Freiheit und Verantwortung. Es basiert auf einer Kritik des intuitiven Verständnisses von Freiheit als Möglichkeit, beliebiges zu tun. Er vergleicht zunächst das individualistische und personalistische Verständnis von Freiheit. Folglich leitet er aus der Perspektive des Menschen als Person den Begriff der Freiheit ab, der auf der Achtung der Menschenwürde beruht. Eine solche Wahrnehmung von Freiheit ist untrennbar mit Verantwortung verbunden. Schließlich leitet es Menschenrechte und Liebe, die ein vollkommenstes Ausdruck des Respekts für die Menschenwürde ist ab aus der verantwortlichen Freiheit, die den Wert der Person respektiert.

Sloboda je téma, ktorou sa zaoberalo a zaoberá množstvo autorov z rôznych aspektov a na základe rozmanitých filozofických či filozoficko-náboženských východísk. Zodpovednosť je koncept, ktorý sa v daných úvahách už tak často nevyskytuje. Bez neho ale nie je vysvetlenie slobody adekvátne a vedie k množstvu nedorozumení.

Pozrieme sa najprv na intuitívny koncept slobody, vystupujúci v mnohých argumentáciách bez adekvátneho vysvetlenia či zdôvodnenia. Je to koncept, ktorému by často zodpovedali skôr také termíny, ako „*svojevôľa*“, „*nezávislosť*“ alebo „*voľnosť*“. Tento koncept slobody býva konfrontovaný s faktom, že sa človek pri výbere svojho konania stretáva s rozmanitými obmedzeniami či hranicami. Človeku nie je vždy umožnené vykonať to, pre čo sa rozhodol. Dôvodov býva mnoho a sú rozmanitého charakteru.

Možnosti konania človeka sú obmedzené materiálnym svetom a jeho zákonitostami. Tieto sa zmeniť nedajú, ich dôkladné poznanie však môže rozšíriť reálne možnosti toho, čo dotýčny dokáže vykonať. Obmedzení sme prítomnosťou iných ľudí, ktorých vôľa býva zväčša

¹ Prednáška prednesená na slávnostnej konferencii k 100. výročiu ÚSKI, Trnava 22. – 23. 6. 2019.

odlišná. Nie vždy dokážu ľudia nájsť „*spoločnú reč*“ a zosúladiť svoje úmysly, čo býva zdrojom konfliktov. Človek nachádza množstvo obmedzení aj v sebe samom, či už charakteru fyzického alebo psychického. Napokon, vždy je konfrontovaný ešte aj so zásadami, príkazmi či zákazmi morálneho charakteru.

V tejto súvislosti sa vynára viacero otázok. Môže byť v spoločnosti človek slobodný, keď ho vždy bude niekto alebo niečo obmedzovať? Je potrebné zbaviť sa všetkého, čo ma obmedzuje? ... a dá sa to vôbec? Je možné prijať obmedzenia a ostať slobodný?

„Revolučná“ cesta k slobode je potom snahou odstrániť to (alebo tých), čo slobodu obmedzuje. Výsledkom však nie je viac slobody, ale skôr zotročenie. Táto historická skúsenosť býva vyjadrená konštatovaním, že „*revolúcia požiera vlastné deti*“. Či už to bol jakobínsky teror, ktorému padli za obeť aj vodcovia revolúcie, alebo obdobie tzv. „*diktatúry proletariátu*“ po socialistickej revolúcii, keď sa všade hľadali „*triedni nepriatelia*“. Všetky podobné revolúcie boli vedené v mene hesiel plných „*slobody*“ či „*rovnosti*“. Rovnosť ponúkli možno len tým, ktorí boli pod gilotínami „oslobodení“ od vlastnej hlavy.

Keď je nezávislosť chápaná ako svojvôľa, ako možnosť robiť hocičo (podľa momentálneho pocitu), v konečnom dôsledku vedie k strate slobody, k zotročeniu. Ten, kto druhého zotročuje, sa sám stáva zotročeným. Ak sa domnievam, že môžem robiť čokoľvek, čo chcem, musím napokon robiť to, čo chce niekto iný. Takto majú svojvôľa a zotročenie k sebe veľmi blízko.

1. Hľadanie nezávislosti: Individualistické a personalistické chápanie slobody

V antickej filozofii môžeme nájsť otázky nezávislosti napríklad u kynikov. Povestný Diogenes, ktorý mal vraj bývať v sude, chcel byť voľný „ako pes“. Mala to byť nezávislosť od ľudskej spoločnosti. Stoický ideál zas predstavoval človeka nezávislého od vlastných pudov a vášní. Nájdeme tam aj niekoľko konceptov slobody jednotlivca, chápanej prevažne v súvislosti s otázkou mravnej zodpovednosti (Stehura 2013).

Tvorca moderného liberalizmu John Stuart Mill chápe slobodu ako možnosť hľadať svoje vlastné dobro svojou vlastnou cestou. Občan má byť slobodný od štátu a donucovania, štát má zabezpečiť možnosť rozvoja pre každého jednotlivca; od jednotlivca sa vyžaduje rešpektovanie slobody toho „druhého“. V ére hippies a sexuálnej revolúcie pre tzv. „*deti kvetov*“ predstava voľnosti znamená, že všetko je dovolené. Sloboda je často spájaná s anarchistickou koncepciou spoločnosti.

Druhý ako protivník

Ak ale má byť všetko dovolené (ako napríklad spieva skupina Elán v známej skladbe *Človečina*) rovnako mne, ako aj tomu druhému, narazíme na seba. Prichádza stret záujmov a „ten druhý“ bude vnímaný ako hranica pre moju slobodu. „*Moja sloboda sa končí tam, kde sa začína sloboda (právo) druhého.*“² Alebo v inej, viac typicky americkej podobe: „*Your right to swing your arms (fist) ends just where the other man's nose begins.*“ Obe tieto vyjadrenia sa dajú vnímať ako výzva k tolerancii a rešpektovaniu ľudskej dôstojnosti a práv pre všetkých rovnako. Problémom obdobných formulácií je však to, že podľa nich pri stretnutí s druhými končí moja sloboda a tiež to, že sloboda je tu ponúkaná ako možnosť robiť čokoľvek.

Thomas Hobbes preto predstavuje vznik štátu ako dohodu rozumných egoistov, ktorí časť svojich práv odovzdajú neodvolateľnému vládcovi, aby sa tak odstránila, alebo aspoň obmedzila „*vojna všetkých proti všetkým*“. Jean-Jacques Rousseau viní spoločnosť zo zodpovednosti za všetko zlo a najlepšou výchovou je vlastne ne-výchova. Pre Sartra potom „*ten druhý*“ znamená peklo.

Individualistické chápanie slobody potom zo sveta, ktorý zdieľame všetci spoločne (univerzum), robí to, čo William James označuje ako „*multiverzum*“. Jean-François Lyotard namiesto konsenzu ponúka dissensus, pretože naše vnímanie sveta je len pluralitou malých, polemizujúcich a revoltujúcich narácií, naše jazykové hry sú nesúmerateľné a nepreložiteľné. Známu výzvu k tolerancii potom mení do podoby „*Hrajte ... a nechajte hrať*“. Frank Sinatra v známej piesni, ktorú zložil Paul Anka, spieva: „*I did it my way*“. Podľa tejto koncepcie teda stačí, ak budem rešpektovať narácie, diskurzy, či súkromné svety tých druhých a inak môžem (v tom svojom svete, ktorý je pre iných nepoznateľný) robiť čokoľvek a nik mi do toho nemá čo hovoriť. Nevedno potom, či máme mať na mysli vlastné „vesmíry“, alebo objektívne jestvujúce univerzum pri interpretácii výzvy, ktorú ponúka Paulo Coelho v známom románe *Alchymista*: „*Keď niečo skutočne chceš, celý vesmír sa spojí, aby si to dosiahol.*“

Druhý ako šanca

Pre človeka je prirodzené žiť spolu s druhými. Sám sebe nikto nevystačí. Možnosť naplnenia zmyslu vlastnej existencie má každý práve vďaka tomu, že je tu „*ten druhý*“.

Gabriel Marcel poukazuje na to, že sloboda nie je iba ne-rozumný výber z možností, ale že spočíva predovšetkým v otvorenosti pre druhého. Podľa neho nie je dokonalé to, čo stačí samo sebe. Pre člo-

² Tento citát býva pripisovaný rôznym autorom, autentického prvého autora sa mi však zatiaľ nepodarilo vypátrať.

veka byť znamená „byť s“ (tým druhým). Ten druhý prináša možnosť sebarealizácie, osobného rozvoja. Závislosť od druhých teda nie je prekážkou slobody, ale možnosťou pre dialóg, ktorý umožňuje uskutočnenie slobody v láske. Jacques Maritain ako základnú charakteristiku osoby uvádza „*expanzívnu veľkodušnosť bytia*“. Človek vedomý a slobodný v poznaní, tvorbe a konaní prekračuje hranice individuálnej formy, aby dával osobnú odpoveď obmedzenému svetu a Stvoriteľovi. Človek sa nikdy neuspokojí vo vlastných hraniciach. Vždy z nich vykračuje smerom k okolitému svetu, druhým ľuďom a k Bohu. Emmanuel Levinas zdôrazňuje, že stretnutie s druhým svoju slobodu neohrozuje. Ohrozuje ju skôr sebastredné chápanie slobody, ktoré vedie k ľubovôli, a nie k autonómii a zvrchovanosti subjektu, lebo je v podstate egoizmom (Tkáčik 2013). Byť slobodný znamená byť zviazaný s druhým, čo vedie k súcitu s druhým a k vedomiu zodpovednosti.

„*Ten druhý*“, teda každý človek, s ktorým akokoľvek prídem do kontaktu, nie je prekážkou či obmedzením slobody. Naopak, práve stretnutie s druhými dáva možnosť realizácie slobody. Pokiaľ je človek sám, často v podstate nemá dilemu: je sám so svojimi záujmami, túžbami či predstavami. Aj v takej situácii je konfrontovaný s viacerými možnosťami a s úvahou o ich morálnej hodnote. Stretnutie s druhým je výzva k autentickej realizácii slobody. Slobodu neníči, ale vytvára priestor pre jej rast. Slobodne sa musím rozhodnúť (akokoľvek divne toto slovné spojenie môže znieť), či toho druhého (jeho práva) budem rešpektovať, či svojím konaním potvrdím jeho aj svoju ľudskú dôstojnosť. Pred „*nosom toho druhého*“ v zmysle vyššie spomínanej frázy, práve slobodná vôľa rozhoduje, či bude päsť pokračovať v začatom pohybe, prípadne, či taký pohyb vôbec začne. Práve preto, že tam sloboda nekončí, nesiem za ďalší pohyb päste zodpovednosť a moje rozhodnutie (a následne skutok) má konkrétnu morálnu hodnotu. Objektívne ostávajú stále obe možnosti – druhému pomôcť aj ublížiť. Každý má možnosť – a je aj schopný – robiť aj to, čo nesmie. Samozrejme, ponesie následky.

2. Človek – slobodná bytosť

Ak sa chceme dopracovať k základu vzťahu medzi slobodou a zodpovednosťou, pozrieme sa najprv na človeka ako osobu. Z toho, čo znamená byť osobou, sa tento vzťah zásadným spôsobom odvíja.

Nezávislosť sa nemusí chápať len, ako bolo načrtnuté v úvode, ako neprítomnosť vonkajších obmedzení či donútení pre moje rozhodovanie. Ako nezávislosť môžeme označiť aj svojprávnosť človeka, ktorý sa ako autonómny subjekt rozhoduje aj koná. Pre Kanta je sloboda najvyššie metafyzické určenie človeka, ktorý je mravne autonómnu

bytosťou. Nezávislosť je daná tým, že mravné a priori tvorí základ samostatne konajúceho subjektu (Zátka 2013).

Nezávislosť ľudskej bytosti v konaní (vôľová) a v hodnotení (morálna) má základ v skutočnosti, ktorá je podkladom pre to, čo označujeme termínom „osoba“. Je to bytosť, ktorá je autonómna v tom zmysle, že „vlastní“ seba v rovine rozumu a vôle, je v určitom zmysle sama sebe pánom v poznaní aj konaní.

Najprv sa pozrieme na niekoľko všeobecne známych faktov o pôvode a obsahu termínu a pojmu osoby. Slovenský termín „osoba“ intuitívne ponúka ako konotáciu označenie niekoho, kto je „sám o-sebe“. Toto prepojenie súvisí so stredovekým vysvetľovaním latinského termínu *persona* ako „*per se una*“. Tento termín je však odvodený z gréckeho výrazu *πρόσωπον*³. Označuje tvár, ale pôvodne divadelnú masku, používanú v antických divadlách (Coreth 1994). Touto maskou herec dával divákovi najavo, akú postavu v divadelnej hre predstavuje, čiže akú rolu v tej chvíli hrá. Latinský termín bol odvodený buď zvukovou podobnosťou, alebo skrze akustickú funkciu masky (*personare* – ozývať sa).

Pokiaľ ide o obsah pojmu „osoba“ (Clarke 2007), v antickej filozofii koncept človeka ako osoby nenájdeme. V starovekom Ríme sa objavuje koncept osoby, ktorá je subjektom práva. Bol označený ako *caput* (hlava). Je to rímsky občan, ktorý je tým odlišený od otrokov či barbarov, tí práva nemali. Chápanie človeka ako osoby sa objavuje až v kresťanskom staroveku (v patristike). Nie je to prvotne filozofická téma. Pochádza z teologických analýz cirkevných otcov a prvých koncilov.

Kresťanstvo prinieslo úplne nový pohľad na človeka a jeho základnú hodnotu – ľudskú dôstojnosť. Človek je natoľko dôležitý, že sám Boží Syn prichádza priniesť obeť, aby ho zachránil od večnej záhuby. Už to nie je len akási smrteľná nádoba, ktorú homérovskí bohovia ľubovoľne naplňajú vášňami a citmi, ktorá je len akousi hračkou v ich rozmarných rukách. Pojem osoby sa však neodvinul od týchto prevratných pohľadov na človeka, ale z celkom inej časti kresťanského učenia. Pre starovekých kresťanských mysliteľov bolo ťažké presnou terminológiou vysvetliť tajomstvá Najsvätejšej Trojice a vtelenia. Ako je to možné, že Boh je jeden, a predsa je to Otec, Syn a Duch Svätý? Otec nie je Syn, Syn nie je Duch Svätý, Duch Svätý nie je Otec – a predsa je to len jeden Boh? a ako môže byť Vykupiteľ aj Bohom aj človekom? A predsa, je to jeden Vykupiteľ. Na vysvetlenie týchto súvislostí sa použili filozofické termíny z gréckej filozofickej

³ Slovo *πρόσωπον* sa skladá z dvoch častí: *πρός* – pred a *ἴσων* od *ὄψ* – oko. Označuje to, čo je pred očami. Môže to byť maska, ktorú mal herec pred svojou tvárou (pred očami), ale tiež tvár človeka pred očami druhého.

tradície, lebo práve v diskusii s ňou bolo potrebné túto problematiku osvetliť. Žiadalo sa nájsť výraz pre bytosť, ktorá je jedinečná a slobodná, ktorá je schopná trvalého vzťahu k iným bytostiam. Po teologickej stránke sa tieto diskusie završili vyjadreniami Chalcedónskeho (451) a II. carihradského (553) koncilu.

Až následne sa analogicky preniesli výsledky týchto analýz na človeka chápaného vo svetle kresťanskej viery. Koncept osoba pomohol vyjadriť jedinečnosť každej ľudskej bytosti, z ktorej vyplýva ľudská dôstojnosť ako hodnota prislúchajúca každému človeku jednotlivo, čo napokon umožnilo objaviť to, čo dnes označujeme ako ľudské práva.

Definíciu ľudskej osoby ako prvý sformuloval súčasník sv. Benedikta Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius. „*Persona est rationalis naturæ individua substantia.*“ (Osoba je individuálna substancia rozumovej prirodzenosti.)

Tomáš Akvinský pri vysvetľovaní osoby nadväzuje na Boethia a Richarda od sv. Viktora (Volek 2003, Clarke 2007). Vo svojich dielach má viacero stručných aj obširných vyjadrení, medzi ktorými je veľmi výstižná formulácia: „*Persona est substantia rationalis, completa, sui iuris et alteri incommunicabilis.*“ (Q. disp. de pot. p 8 a 4 c) Osoba je racionálna substancia, úplná, svojprávna a inému nezdeliteľná. Duns Scotus poukazuje na osobu ako bytosť, ktorá má transcendentálny vzťah k Bohu, bytosť, ktorá svet presahuje.

Sui iuris et alteri incommunicabilis **(nezávislosť v závislosti)**

Sebavlastnenie, svojprávnosť a nezdeliteľnosť sú základné črty osoby (Clarke 2007). Pre Tomáša Akvinského je osoba „to, čo je z celej prírody najdokonalejšie“ (STh. I, q. 29 a. 3). Osoba vlastní seba v dvoch rovinách. Sebavlastnenie na *rovine intelektu* znamená *sebauvedomenie* a poznanie *svojich vlastných myšlienok*. Na *rovine vôle* znamená rozhodovanie o sebe, výber a následná vedomá zodpovednosť za svoje konanie. Skrze slobodnú vôľu vládne osoba nad svojím konaním a konaním podľa svedomia berie na seba zodpovednosť.

Osobná identita sa od identity jednotlivých jestvujúcich predmetov odlišuje práve na podklade rozumového a vôľového sebavlastnenia. Iba osoba si svoju identitu, pretrvávajúcu aj napriek rôznym zmenám (vek, zdravie, názory ...) uvedomuje. Vie o sebe. Katechizmus Katolíckej Cirkvi k tomu uvádza: „*Keďže je človek stvorený na Boží obraz, má dôstojnosť osoby: nie je len niečím, ale niekým. Je schopný poznať seba, byť pánom seba samého, slobodne sa dávať a vstupovať do spoločenstva s inými osobami. Milosťou je povoláný k zmluve so svojim Stvoriteľom, aby mu dal odpoveď viery a lásky, ktorú nik iný nemôže dať namiesto neho.*“ (KKC 357)

Aj napriek schopnosti svojprávne rozhodovať o vlastnom konaní, úplná nezávislosť neexistuje. Tak ako všetko vo svete, aj osoba existuje v súvislostiach, vo vzťahoch. Na súvislostiach všetkého so všetkým sa zakladá pojem metafyzickej krásy (καλός) ako transcendentálneho atribútu všetkého jestvujúceho. Nakoľko je ľudská osoba bytostnou jednotou telesného a duchovného, existuje v materiálnych aj duchovných súvislostiach. Presahovanie seba samého (transcendencia) smeruje teda aj k materiálnemu aj k duchovnému. Všetky tieto vzťahy a súvislosti ovplyvňujú ľudské bytie, myslenie aj konanie. Každý je mnohoroako závislý aj od materiálneho sveta, aj od ľudskej spoločnosti.

Osoba ako slobodná a rozumná bytosť dokáže poznávať svoje obmedzenia, dokáže s nimi pri rozhodovaní počítať a v ich kontexte rozpoznávať dôsledky svojho konania.

3. Dimenzie slobody

Predmetom našich úvah nie je prehľad rozmanitých teoretických konceptov slobody či už historických alebo súčasných (Gavendová 2012, Nejeschleba 2013), ani riešenie vzťahu medzi prírodným determinizmom a možnosťou slobodnej vôle. Smerujeme predovšetkým ku vyjadreniu vzťahu medzi slobodou a zodpovednosťou.

Otázka má najprv jazykový kontext, nakoľko používanie slova *sloboda* má v bežnej aj odbornej reči viacero významových odtieňov. V anglickom jazyku môžeme rozlíšiť medzi termínmi *freedom* a *liberty*⁴. Oba sa bežne prekladajú slovom *sloboda*. Približne im zodpovedajú aj grécke *ἐλευθερία* a *αὐτάρκεια*. V slovenčine môžeme rozlišovať medzi slobodnou vôľou, slobodou, voľnosťou či nezávislosťou. Všimneme si niekoľko spôsobov, ako môžeme rozlišovať medzi viacerými aspektmi slobody.

Prvé bude rozlíšenie slobody negatívnej a pozitívnej (neznamená to zlej a dobrej). *Negatívna sloboda*, označovaná aj ako sloboda „od niečoho“ znamená možnosť nekonať. Je to neprítomnosť donútenia. Ku konaniu sa človek rozhodne sám. *Pozitívna sloboda*, sloboda „k niečomu“ naopak znamená možnosť konať. Je to teda neprítomnosť neprekonateľnej prekážky. Človek má možnosť uskutočniť svoje rozhodnutie.

Druhé je rozlíšenie medzi slobodou vonkajšou a vnútornou. *Vonkajšia sloboda* je sloboda fyzická. Je to neprítomnosť vonkajšieho

⁴ *freedom* – being able to make choices; to be able to live how you want to live; state of being capable of making decisions without external control
liberty – the state of a free person; freedom which has been granted to a people by an external control

obmedzenia aj donútenia. Túto slobodu je možné človekovi vziať alebo obmedziť (napríklad uväznením či spútaním). *Vnútoraná sloboda* je vlastná sloboda, ktorá spočíva v schopnosti voľby. Je to slobodná vôľa, ktorá je základným atribútom osoby.

Podobné je rozlišovanie objektívnej a subjektívnej slobody. *Objektívna sloboda* znamená reálnu existenciu viacerých možností. Konanie človeka nie je determinované tak, že by nemal z čoho vybrať. V tomto zmysle môžem povedať, že „*mám slobodu*“. Nie som iba hmotným objektom, ktorého každý stav je determinovaný predchádzajúcim stavom a pôsobiacimi fyzikálnymi interakciami. *Subjektívna sloboda* znamená schopnosť výberu hociktorej alebo najlepšej z reálne existujúcich možností. Znamená to, že „*som slobodný*“. Som osoba, ktorá nielen má slobodnú vôľu, ale je aj schopná ju realizovať.

Vo vnútornej slobode môžeme ďalej rozlišovať dva aspekty. *Psychologická sloboda* je individuálna schopnosť vedome a účelne (cieľavedome) vybrať, samostatne sa rozhodnúť. Najprv prostredníctvom rozumu človek rozpozná jestvujúce možnosti, následne ich hodnotí a potom môže nasledovať slobodný výber. *Morálna sloboda* je schopnosť uvedomiť si a rozpoznať morálnu hodnotu svojho rozhodnutia (konania), rozlíšiť medzi dobrom a zlom a na základe tohto rozlíšenia konať, či už dobre, alebo zle.

Predmetom vôle ako schopnosti osoby o sebe rozhodovať, je vždy dobro. Slobodné rozhodovanie teda nie je voľba medzi dobrom a zlom. Človek chce vždy nejaké (aspoň zdanlivé) dobro. Už Sokrates vedel, že primeraná človeku nie je voľba medzi dobrom a zlom, ale schopnosť rozpoznať a vybrať najlepšie z dohier. Maritain zdôrazňuje, že sloboda nie je svojvôľa, ale možnosť dosiahnuť dokonalosť.

Pri rozlišovaní medzi dobrom a zlom na úrovni rozumu neurčujeme, lež spoznáваме. Rovnako medzi rôznymi dobrami vieme nájsť hierarchické usporiadanie, ktoré je od našej vôle nezávislé. Rozpoznané a odlíšené zlo je mantinel voľby. Je to to, čo nechcem. Volím si dobro po jeho odlíšení od zla. Rozpoznané dobrá hodnotím vo vzťahu k osobe – mojej aj toho druhého. Tým sa z dohier, najprv v chápaných metafyzicky, stávajú hodnoty. Tie tvoria podklad pre slobodné rozhodovanie.

Sloboda teda môže byť:

- objektívna, ako reálna existencia viacerých možností;
- subjektívna, ako vnútorná schopnosť z existujúcich možností (dohier) vybrať tú najlepšiu;
- vonkajšia, ako možnosť túto voľbu realizovať.

Voľnosť je negatívna sloboda, čiže len neprítomnosť obmedzenia a donútenia. Svojvôľa, ktorá prináša nerešpektovanie poriadku, pra-

vidiel, či druhých ľudí nie je slobodou. Je to popretie slobody, ktoré zotročuje.

Sloboda a pravda

Vplyvní priatelia ponúkli odsúdenému Sokratovi, že mu pomôžu na slobodu. On ponúkanú pomoc odmietol s tým, že akt voľby nepravdy, klamaní seba je sebazotročením (Styczeń 1988). *Sloboda v pravde a sloboda v nepravde* sú dva brehy, ktoré sú oddelené priepasťou. Sokrates si nevybral ponúkanú slobodu, aby ostal slobodný. „Sloboda – ak je oddelená od pravdy – v konečnom dôsledku považuje vlastné subjektívne emócie za normu všetkého dobra a mravnosti.“ (Biskupská konferencia Španielska: Pravda o láske človeka, Madrid 2012) Spoznanie pravdy je predpokladom realizácie slobody. Bez jej poznania sme v situácii ako pocestný na križovatke, netušiaci, ktorá z ciest kam vedie. Nie je slobodný, nemá sa ako rozhodnúť, lebo nevie, ktorá voľba ho privedie k cieľu.

Ani v poznaní ani v rozhodovaní nie sme dokonalí. Preto slobodná vôľa vždy znamená riziko zlého rozhodnutia. Bez slobodnej vôle by sme nedokázali urobiť nič zlého ... ale ani nič dobrého. Bez schopnosti slobodne konať dobro by sme neboli schopní byť šťastnými. Bez schopnosti slobodne uveriť by sme nevedeli prijať ani dar spásy.

4. Sloboda a zodpovednosť

Z vyššie uvedeného vidíme, že slobodná voľba vyžaduje základné predpoklady výberu: *objektívny*, čiže je z čoho vyberať a *subjektívny*, ktorým je schopnosť rozpoznať možnosti, rozlíšiť ich hodnotu a predvídať dôsledky. Rovnako má schopnosť rozpoznať ľudskú dôstojnosť ako hodnotu prislúchajúcu každej ľudskej bytosti. Na základe vlastných skúseností, aj toho, čo sa naučil od iných, spoznáva, že jeho konanie môže jemu samotnému, aj druhým, pomôcť aj ublížiť. Toto všetko a ešte viac dokáže vziať do úvahy skôr, ako sa dopracuje k rozhodnutiu. Na križovatke teda každý môže ísť cestou, ktorou chce ..., ale čo z toho, keď netuší, ktorá kam vedie. Náhodný výber nie je slobodná vôľa. Je to lotéria či spoľahnutie sa na neurčitý „osud“. Je to odyseovské blúdenie. Ale už hrdinovia antických báji premýšľali, ako svojou vôľou premôcť osud.

Cesta samotná nie je cieľom. Cestu robí krásnou práve to, že vedie k cieľu, kvôli ktorému sa oplatí po nej ísť. V známej rozprávke nájdeme dialóg na zamyslenie: „Povieš mi, ktorým smerom sa mám vybrať?“ opýtala sa Alicia. „Záleží, kam chceš dôjsť,“ odpovedal kocúr. „Neviem, kam chcem ísť,“ povedala Alicia. „Tak je jedno, ktorým smerom pôjdeš,“ povedal kocúr.

Čo z toho, keď človek netuší, kam vlastne ísť chce alebo má? Søren Aabye Kierkegaard vidí v slobodnom rozhodnutí skok do prázdna, do tmy. Dôsledkom je strach a úzkosť z nutnosti slobodného rozhodnutia. Je si totiž vedomý, že za rozhodnutie poniesie zodpovednosť. A všetky dôležité problémy človeka – existujúceho jednotlivca – sa neriešia myslením, ale aktom rozhodnutia na rovine existencie. Jeho čiastočný nasledovník Jean-Paul Sartre je presvedčený, že človek je „odsúdený“ k slobode, aby sa v ustavičnom tvorení z ničoho učil tým, čím je. Je zodpovedný sebe samému – za seba a druhému – za druhého.

Inak sa na zodpovednosť pozerá Roman Ingarden. Vo fenomenologickej analýze dospieva k rozlíšeniu troch základných významov uvedomenia si zodpovednosti:

1. niekto nesie zodpovednosť za niečo,
2. niekto berie na seba zodpovednosť za niečo,
3. niekto je za niečo braný na zodpovednosť.

Životná skúsenosť poukazuje na to, že sa tieto významy nemusia prekrývať (niekto môže byť braný na zodpovednosť za niečo, za čo v skutočnosti zodpovednosť nenesie). Ten koná zodpovedne, kto pri rozhodovaní všetky tieto súvislosti berie do úvahy spolu s možnými dôsledkami (Ingarden 1987).

Iba ten, kto si vie byť vedomý dôsledkov konania a má možnosť aj schopnosť konať tak alebo inak, si zaslúži pochvalu (odmenu) alebo trest a je „spoločensky oprávnené“ pýtať sa na dôvody jeho konania. Znovu musíme rozlišovať. Tentokrát medzi zodpovednosťou *zásluhovou* (retributívnou) a *dôsledkovou* (konsekvencialistickou). Zásluhová zodpovednosť predpokladá (fyzikálny) indeterminizmus (ohľadom voľby) a konateľskú príčinnosť: ja som autorom svojho konania, a preto si zaslúžim odmenu alebo trest. Ak neexistuje slobodná vôľa (ako tvrdia zástancovia tvrdého determinizmu), nemá zmysel odmena ani trest. „Determinista môže odmietnuť slobodnú vôľu, ale potom stráca možnosť ďakovať, odpúšťať, trestať, robiť novoročné predsavzatia, alebo čo i len povedať „ďakujem za horčicu“ (Chesterton). Dôsledková zodpovednosť je schopnosť učiť sa z chýb. Dôsledky, ktoré mali minulé skutky, ovplyvňujú následné rozhodnutia. Je to druh spätnej väzby. Človek sa učí z vlastných chýb ..., múdry aj z chýb druhých.

Vedome vypestovaná schopnosť konať zodpovedne je ako praktická múdrosť vlastne prvá zo štyroch kardinálnych cností – rozumnosť alebo rozvážnosť (prudentia, φρόνησις). Katechizmus katolíckej Cirkvi uvádza: „Rozvážnosť je čnosť, ktorá uschopňuje praktický rozum, aby vo všetkých situáciách rozoznával, čo je pre nás skutočným dobrom, a volil správne prostriedky na jeho vykonanie. ... Rozváž-

ny človek rozhoduje o svojom správaní a usporadúva ho podľa tohto úsudku.“ (KKC 1806)

Sloboda a ľudské práva

Človek rozhoduje predovšetkým sám o sebe, ale nakoľko je zo svojej prirodzenosti tvorom spoločenským, toto jeho rozhodovanie zasahuje aj iných. Podstata liberalizmu v ponímaní Johna Locka spočíva v tom, že človek ako rozumná bytosť rozpoznáva aj v osobe druhých tú istú hodnotu, akej je sám nositeľom. Človek dokáže rozhodovať pod zorným uhlom následkov svojho konania nielen vo vzťahu k sebe samému, ale aj voči druhým. U Tomáša Akvinského je *ipsa res iusta*, čiže niečo objektívne spravodlivé samo osebe všetko to, čo automaticky prináleží druhému už len preto, že je osobou (Ancona 2015, Piechowiak 1999). Hodnota ľudskej osoby je normotvorná, to znamená, že z nej samotnej sa dajú odvodiť povinnosti, vyjadrené vo forme príkazov či zákazov. Zásadným prejavom zodpovednej slobody je schopnosť rešpektovať ľudskú dôstojnosť každej ľudskej bytosti. Ak teda máme slobodnú vôľu a zodpovednosť, máme povinnosti, a tým pádom aj práva.

Z povinnosti rešpektovať ľudskú dôstojnosť ako hodnotu, ktorú aj napriek mnohým odlišnostiam majú všetci ľudia rovnakú, vyplývajú ľudské práva. Ten istý človek má právo, aby ho rešpektovali a rovnako má povinnosť rešpektovať druhých. Právo aj povinnosť je z toho istého prameňa. Práva sú len tam, kde sú aj povinnosti. Rešpektovať práva a plniť si povinnosti dokáže len rozumná a slobodná bytosť, vedomá si zodpovednosti, čiže osoba, ktorá má svedomie⁵.

Výzva k rešpektovaniu ľudskej dôstojnosti však smeruje ešte ďalej. Človek dokáže druhému dať podstatne viac, než vyplýva z dodržiavania ľudských práv. Na základe slobody človeka sa objavuje láska, ktorá je najvyšším kritériom dôstojnosti človeka (Wojtyła 1960). Práve v tomto spočíva podstatná zmena v pohľade na človeka, ktorú prinieslo kresťanské poslanstvo. Človek je ešte viac, než len slobodná a zodpovedná bytosť, ktorá má práva aj povinnosti. Človek, ako ho vykresľuje Evanjelium, je bytosť, ktorá je schopná lásky a ktorá je hodná lásky. Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti a práv je len prvý krok. Vyjadrením plného rešpektu toho, čo to znamená byť človekom, je až láska, ktorá dáva viac, než vyžaduje povinnosť.

⁵ Preto sa svedomie spomína aj v článku 1. Všeobecnej deklarácie ľudských práv. „Všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti aj právach. Sú obdarení rozumom a svedomím a majú sa k sebe správať v duchu bratstva.“ Škoda, že z niektorých slovenských prekladov Deklarácie slovo *svedomie* „vypadlo“.

Literatúra:

- ANCONA, E. (2015): Determining Ius according to Thomas Aquinas. A Realistic Model for Juridical decisions. V: De Anna, G., Martinelli, R. (eds.): *Moral Realism and Political Decisions. Practical Rationality in Contemporary Public Contexts*. Bamberg, University of Bamberg Press.
- BISKUPSKÁ KONFERENCIA ŠPANIELSKA (2012): *Pravda o láske človeka*, Madrid
- BUCHANAN, J. M. (1996): *Hranice slobody. Medzi anarchiou a Leviatanom*. Bratislava, Archa.
- BAUMAN, Z. (2003): *Svoboda*. Praha, Argo.
- CLARKE, W. N. (2007): *Osoba a bytí*. Praha, Krystal OP.
- CORETH, E. (1994): *Co je člověk?* Praha, ZVON.
- GAVENDOVÁ, O. (ed.) (2012): *Variácie na tému sloboda. Filozofické reflexie*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave.
- GOLZ, L. (2003): *Povolání k zodpovědné svobodě. Svoboda a zodpovědnost nestojí proti sobě. Jsou to dvě strany téže mince*. Praha, Návrat domů.
- INGARDEN R. W. (1987): *Książeczka o człowieku*. Kraków, Wydawnictwo Literackie.
- NOVAK, M. (1996): *Filozofia slobody. Program pre ľud na ceste k slobode*. Bratislava, Charis.
- NEJESCHLEBA, T. (2013): *Pojetí svobody v dějinách a současnosti filosofie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- PIECHOWIAK, M. (1999): *Filozofia praw człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*. Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL.
- STEHURA, E. (2013): Diskuse o svobodě v pozdní antice. V: Nejeschleba, T. (2013): *Pojetí svobody v dějinách a současnosti filosofie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) s. 13 – 24.
- STYCZEŃ, T. (1988): *Wolność w prawdzie*. Rím, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej.
- TKÁČIK, L. (2013): Heteronómnosť zodpovednosti a autonómnosť slobody. V: Nejeschleba, T. (2013): *Pojetí svobody v dějinách a současnosti filosofie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) s. 113 – 122.
- VOLEK, P. (2003): *Filozofia človeka podľa Tomáša Akvinského vo svetle súčasných komentárov*. Ružomberok, Katolícka univerzita v Ružomberku.
- WOJTYŁA, K. (1960): *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin, Towarzystwo Naukowe KUL.
- ZÁTKA, V. (2013): Svoboda jako princip mravní autonomie. V: Nejeschleba, T. (2013): *Pojetí svobody v dějinách a současnosti filosofie*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) s. 85 – 100.

Mgr. Gašpar Fronc
Univerzita Komenského v Bratislave
Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta
Kapitulská 26, 814 58 Bratislava

Mons. Mgr. Gašpar Fronc je vedúci Katedry filozofie Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Venuje sa filozofii prírody, otázkam vzťahu medzi prírodnými vedami a náboženskou vierou, a téme slobody a ľudských práv.